

LASSE-EMIL PAULSEN

*Ph.d.-studerende ved Spansk, Institut for Æstetik
og Kommunikation, Aarhus Universitet*

SEFARAD

BIDRAG TIL EN FÆLLES EUROPÆISK ERINDRING

A CONTRIBUTION TO A COMMON EUROPEAN MEMORY | *Since 1975 Spain has been engaged in the recuperation of the memory of the past. Yet there seems to be an agreement that it is only over the course of the last ten years that an open and genuine debate has started. The purpose of this article is to re-think the argument, stating that what is at stake is really a change of form in the memory debate. Drawing on theories from Astrid Erll (2011) and Michael Rothberg (2009), the article aims to show how the novel Sefarad by the Spanish author Antonio Muñoz Molina could be read as a literary manifestation of a multidirectional memory, in which different memory scenarios in dialogue inscribe the memory of the Spanish Civil War and the subsequent dictatorship into a common European memory context. Moreover, the article argues that Sefarad positions itself as a paradigmatic example of a global cosmopolitan memory discourse which tries to transcend traditional Manichean divisions between “us” and “them”. In the context of Spanish contemporary politics, it is hard to imagine how a cosmopolitan approach should be implemented without risks of political (ab)use. In that respect it will be argued that the literary discourse, seen as a reconciliatory discourse, takes precedence over other discourses in the ongoing memory debate by emphasizing a collective and transnational responsibility for the past.*

KEYWORDS | *cultural memory, Spain; Antonio Muñoz Molina, cosmopolitan memory, Spanish civil war & holocaust, globalization, multidirectional memory*

Siden 1975 har det spanske samfund været optaget af en diskussion om, hvilken rolle fortiden – dvs. Den Spanske Borgerkrig og det efterfølgende diktatur – skulle spille i nutiden. Det er en diskussion, der har bidraget til en stærk polarisering af det politiske landskab, men som samtidig også har affødt et hav af forskelligartede erindringsdiskurser, der bidrager til den kulturelle erindring. Når vi taler om kulturel erindring, menes der sammenspillet mellem nutid og fortid i sociokulturelle sammenhænge (Erll 2) – i form af cirkulation af tekster i bred forstand (Wertsch 13ff). I en spansk kontekst har specielt den litterære diskurs bidraget væsentligt til den kulturelle erindring om borgerkrigen og efterkrigstiden, hvorfor det vil være oplagt at kigge på dens særegne karakteristika i forhold til de andre diskurser.

Traditionelt er fortiden blevet behandlet inden for rammerne af nationalstaten, dvs. som et strengt spansk anliggende, men denne tilgang til historien bliver

i stadig stigende grad udfordret af nye kommunikationsformer, der åbner op for transnationale udvekslinger og transkulturelle strømninger. Udgangspunktet for artiklen er således en påstand om, at debatten om fortiden har undergået nogle væsentlige forandringer efter 2000, hvor transkulturelle og globale erindringsdiskurser begynder at gøre deres indflydelse gældende.

Det er artiklens formål at vise præcis hvor den litterære diskurs placerer sig i denne debat, og hvordan den adskiller sig fra de andre erindringsdiskurser. Som eksempel på dette inddrager jeg romanen *Sefarad* af den spanske forfatter Antonio Muñoz Molina. I min læsning vil jeg påvise, hvordan romanen igennem sit multiperspektiviske blik formår at iscenesætte en række forskellige erindringsscenarier, og hvordan den dermed formår at skrive Spanien ind i en større europæisk erindringskontekst, hvor 'Holocaust' synes at spille en central rolle. Det er med andre ord hensigten at vise, hvordan romanen konstant gør opmærksom på erindringens ambivalens igennem en mangfoldighed af stemmer og således understreger, at erindringen af Spaniens fortid ikke kan forstås i et afgrænset nationalt perspektiv, men at den derimod indtræder i en transkulturel dialog med andre erindringer.

I forlængelse heraf vil jeg påstå, at *Sefarad* med rette vil kunne læses som et paradigmatisk eksempel på en global kosmopolitisk erindringsdiskurs, der forsøger at udviske en traditionel manikæisk opdeling af "os" og "dem" for i stedet at fokusere på ofrets rolle i et totalitært Europa. Som det vil fremgå, har det imidlertid været vanskeligt at inkorporere en kosmopolitisk erindringsdiskurs i Spanien, eftersom begge fløje har haft nemt ved at "mistolke" og derved misbruge den i forsøget på at drage yderligere politiske skel. I den forbindelse vil *Sefarad* omvendt blive opfattet som et forsøg på at opnå forsoning mellem stridende parter ved at fokusere på et kollektivt og transnationalt ansvar for fortiden.

Erindringsdebatten i Spanien

I introduktionen til antologien *Unearthing Franco's Legacy* bemærker Carlos Jerez-Farrán og Samuel Amago, at det først er i løbet af de seneste ti år, at man i det spanske samfund er begyndt at kunne tale åbent om konsekvenserne af landets turbulente fortid (Amago & Jerez-Farrán 4). Med en henvisning til den efterhånden berygtede '*el pacto de silencio*' (tavshedspagten)¹ hentyder de to forfattere til, at der eksisterede en form for håndgribelig aftale de politiske partier imellem, og at en sådan aftale havde vidtrækkende konsekvenser for resten af det spanske samfund ved at forhindre erindringen af det netop overståede diktatur. Om end det utvivlsomt er korrekt, at de to politiske fløje i Spanien i kølvandet på Francos død i 1975 var enige om at nedtone fortiden for at sikre en lettere overgang fra diktatur til demokrati, er det lettere problematisk at forestille sig, at en sådan aftale skulle blive overført til hele det spanske samfund.²

1 For en diskussion om begrebet '*el pacto de silencio*' se Humlebæk (2011) og Santos Juliá (2005).

2 Helt konkret udmøntede den politiske aftale sig i en amnestilov fra 1977, der fritog politiske forbrydelser begået under borgerkrigen og diktaturet for straf, men samtidig begrænsede ofrenes mulighed for offentlig

Således kan man konstatere, at der op igennem 80'erne og 90'erne blev udført en række akademiske studier, undersøgelser og åbninger af krigsgrave (Juliá; Bundgård 108). Samtidig viste en række skønlitterære forfattere en fornyet interesse for erindringen og genskabelsen af den historiske fortid.³ Derfor ville det i stedet være mere passende at tale om et *formskifte* i den spanske erindringsdebat – et skifte, der kan ses fra begyndelsen af årtusindskiftet. Siden 2000 har det spanske samfund været vidne til et væld af forskellige sociale diskurser, der omhandler den Spanske Borgerkrig. Specielt har bevægelsen 'La Asociación para la Recuperación de la Memoria Histórica' spillet en væsentlig rolle i debatten og har længe plæderet for en åbning af anonyme massegrave som et første skridt mod offentlig anerkendelse af ofrenes lidelser (Labanyi; Bernecker).

Ligeledes er det karakteristisk for mange af erindringsdiskurserne efter 2000, at de i højere grad end tidligere overskrider nationale grænser på en sådan måde, at forskellige erindringer fra forskellige samfund og grupper inspirerer hinanden og derved indtræder i en transkulturel dialog.⁴ Dette formskifte har også haft implikationer for den litterære diskurs og dens måde at berette om fortiden på. Det vil være plausibelt at påstå, at hvor den spanske roman efter overgangen fra diktatur til demokrati tenderede mod at sammenblende erindring og forestilling,⁵ kan romanen efter 2000 siges at fokusere på ideen om, at erindringen er filtreret igennem en mangfoldighed af stemmer – en mangfoldighed, der vel at mærke ofte udfordrer og besværliggør historiens gestaltning.

Endvidere kan man argumentere for, at denne polyfoni har været grobund for en række romaner, hvor forfatteren anlægger en multiperspektivisk tilgang til erindringen ved at bryde med den typiske sympati for den tabende republikanske side fra borgerkrigen (Hansen III 151).

Ifølge Astrid Erll er den litterære diskurs karakteriseret ved dens evne til at kunne sammenstille forskellige og divergerende erindringer og dermed skabe, hvad hun kalder "mnemonic multiperspectivity" (Erll II 151). Den nærmest synonyme pendant til Erlls multiperspektiviske erindring er Michael Rothbergs idé om "multidirectional memory". Formålet for Rothberg er at vise, hvordan relationen mellem kollektiv erindring og gruppeidentitet nødvendigvis må revideres. I forlængelse af Rothberg kan vi sige, at erindringens multidirektionelle karakter får os til at opfatte den offentlige sfære som et diskursivt rum, hvor grupper ikke blot artikulerer på forhånd givne positioner, men derimod opstår igennem en stadig dialogisk udveksling med andre (Rothberg 5). Både Erll og Rothberg synes at basere deres teorier på samme filosofiske baggrund, nemlig Michael Bakhtins 'dialogisme'.

anerkendelse af deres lidelser. Se Alonso & Muro (2011).

3 Iblandt en stor gruppe forfattere er det tilstrækkeligt at nævne Julio Llamazares, Javier Marías og Antonio Muñoz Molina.

4 Den spanske dommer Baltasar Garzóns retsforfølgelse af Chiles eks-diktator Augusto Pinochet er et godt eksempel herpå.

5 I den forbindelse skriver Antonio Muñoz Molina i 1993: "At digte og erindre er to opgaver, der minder meget om hinanden og fra tid til anden flyder de sammen" (Muñoz Molina 29).

Bakhtins sprogfilosofi er et oplagt udgangspunkt til at forklare, hvordan de forskellige erindringsdiskurser forholder sig indbyrdes til hinanden. Bakhtins dialogiske opfattelse af sproget hentyder nemlig til, at enhver ytring altid vil stå i forhold til tidligere udtalelser om samme emne, og samtidig vil ytringen være rettet mod et fremtidigt svar (Bachtin II). I forlængelse heraf kan erindringsdiskursen opfattes som en ytring, der kan påtage sig tre holdninger i forhold til tidligere ytringer: den kan bekræfte, supplere eller afvise (Wertsch 23-26).

Med udgangspunkt i Erll og Rothbergs teorier vil man kunne læse romanen *Sefarad* af den spanske forfatter Antonio Muñoz Molina som et eksempel på en polyfon diskurs, der iscenesætter en erindring, som både er multiperspektivisk og multidirektionel⁶ og således tematiserer det faktum, at ingen kan hævde at have patent på den "rigtige" version af fortiden:

"Sanningen föds inte och finns inte i en enskild människas huvud, den föds *mellan människor*, som gemensamt söker sanningen i ett dialogiskt umgänge" (Bachtin II8).

Sefarad

Antonio Muñoz Molina er en af Spaniens internationalt set mest velrenommerede forfattere, og flere af hans værker er oversat til forskellige sprog. Allerede tidligt i forfatterskabet ser man, at Muñoz Molina er bevidst om den litterære diskurs' bidrag til erindringen af fortiden. I 1993 skriver han, at "det værste fra diktaturet, forhekselsen der stadig binder os, er, at ved at have frataget os friheden og bøgerne har man gjort os til et land uden erindring" (Moreno og Muñoz Molina 67). Således vil forfatterskabet kunne læses som en konstant kamp for at modarbejde "glemslen". Det er imidlertid muligt at observere en udvikling i forfatterskabet. Hvor de tidlige romaner fra 80'erne var domineret af et postmodernistisk æstetisk formspil, indtræder der fra 1992 med *Den polske rytter* en bevægelse over mod en mere etisk engageret litteratur. En egentlig afsked med den formorienterede periode kan læses i et citat fra en af fortællerne i *Sefarad*, der på autofiktiv vis ligner den empiriske forfatter Antonio Muñoz Molina:

"Hvordan kan man være så indbildsk og letsindig at digte når der er så mange liv der fortjente at blive fortalt, for hvert eneste af dem er en roman, et netværk af forgreninger der fører til andre romaner og andre liv" (*Sefarad* 381).⁷

Selvom Muñoz Molina altid har bekendt sig til den politiske venstrefløj, har det aldrig udmøntet sig i en ureflekteret lovprisning af samme venstrefløj. De seneste udgivelser fra forfatteren vidner omvendt om en skærpet indstilling, der tillader forfatteren at identificere defekter og interne problemer på begge sider af det politiske system.

6 I mangel på bedre oversættelse vælger jeg her at anvende en lettere fordanskning af Rothbergs term.

7 Der citeres fra den danske udgave, med mindre andet er oplyst.

Sefarad (da.: *Sefarad* 2003) blev udgivet i 2001 og er uden sidestykke Muñoz Molinas mest komplekse og polyfone roman til dato.⁸ Komplexiteten kommer til udtryk i selve romanens struktur, som forfatteren har givet undertitlen “Una novela de novelas” (oversat: en roman sammensat af romaner).⁹ Romanen består af 17 individuelle kapitler, der alle kan læses som separate historier, men samtidig er indbyrdes sammenhængende i kraft af et komplekst mønster af intertekstuelle referencer, der blander fiktive karakterer med historiske personer (Primo Levi, Franz Kafka, Margaret Buber Neumann m.fl.). Selve romanens titel, *Sefarad*, kommer af hebraisk og er betegnelsen for det område, der i dag udgør Spanien. Indtil 1492 var det et hjemsted for mange jøder, der siden blev forvist fra landet af det katolske kongepar, Fernando d. 2. og Isabel d. 1.

Alle kapitler er fortalt af en førstepersonsfortæller, der undertiden deler træk med den empiriske forfatter Antonio Muñoz Molina og i flere tilfælde nærmest er lig ham. Samtidig er det en fortæller, der skifter mellem forskellige ideologier: f.eks. en spansk soldat fra den Blå Division (kapitel 4) og datteren af den legendariske leder af de kommunistiske parti under borgerkrigen, La Pasionara [Dolores Ibárruri Gómez] (kapitel 12), hvilket altså gør, at vi har med et alt andet end monologisk perspektiv at gøre.¹⁰ I stedet hjælper undertitlen os med at forstå strukturen som en sammenstilling af forskellige historier.

Denne struktur i romanen kan skabe nogle fortolkningsvanskeligheder hos læseren, da den undgår den traditionelle romans tid-sted koordinater (med en fastlagt protagonist i en progressiv udvikling). Som indgang til en læsning af romanen vil jeg foreslå, at man opfatter det fiktive univers i *Sefarad* som en verden, der er befolket af forskellige karakterer – alle med deres egen specifikke stemme og ideologi (Mey 153). I Bakhtinske termer bliver det ‘autors’ rolle at kontrollere de forskellige stemmer og sørge for, at de ikke overdøver hinanden:

“Autor har ligesom ikke sit eget sprog, men han har sin egen stil, sin organiske enhedslov for spillet med sprog og for den måde, hvorpå hans oprindelige, meningsmæssige og ekspressive intentioner brydes i disse sprog” (Bachtin III 119).

Med andre ord skal Bakhtins ‘autor’ forstås som en implicit fortællerinstans, der har til opgave at orkestrere de forskellige stemmer i romanen. *Sefarad* er bygget op således, at hvert kapitel er dedikeret en specifik stemme, der repræsenterer en bestemt verdensanskuelse. Fælles for stemmerne er, at de alle centrerer omkring

8 I min definition af *Sefarad* som en polyfon roman baserer jeg mig på Hans Lauge Hansen (2006) og Elide Pittarello (2012). Et anderledes syn er blevet præsenteret af bl.a. Ken Benson (2004), der ser *Sefarad* som en monologisk roman pga. dens manglende ambivalens. Det er imidlertid netop ambivalensen, der, efter min mening, udgør et af de mest fundamentale karakteristika for romanen og netop den præmis, der gør det muligt at opfatte besværlighederne ved erindringens gestalt i et moderne samfund.

9 Den danske oversættelse lyder “en roman-roman”, hvilket i mine øjne ikke giver ret meget mening.

10 Se fodnote 8. Ken Bensons kritik er til dels rigtig. Selvom hvert kapitel har en selvstændig stemme, bliver denne til tider infiltreret af Muñoz Molinas “egen” stemme. Omvendt bliver begreber som “stemme” og “identitet” konstant relativiseret i *Sefarad*, hvilket i min optik gør det muligt at definere de polyfone træk i romanen.

en erfaring om individets eksklusion fra fællesskabet. Hvad enten udgrænsningen er social, politisk eller racebetinget, trækker den konstant et spor til fortidens totalitære Europa – et Europa, der er hjemsoget af erindringen om Holocaust.

De undertryktes erindring som multidirektionel erindring

I *Sefarad* er der ingen stemme, der har forrang.¹¹ I stedet bliver læseren præsenteret for en række forskellige stemmer hver med deres egen ideologi, der på denne måde skaber et multiperspektivisk syn. Fællesnævneren, der samler de forskellige stemmer, er erindringen om de undertrykte i et totalitært Europa hærgnet af krig. Dette ser vi blandt andet i kapitel 2 – “København” – hvor en dansk-jødisk kvinde af sefardisk oprindelse fortæller historien om, hvordan hun og moderen måtte flygte fra deres hjemby i Frankrig, efter at Vichy-regeringen havde indledt kimen til et samarbejde med Hitler. I kapitel 6 – “Åh, du som vidste det” – følger man den vanføre jøde Isac Salama, der efter nazisternes indtog i Ungarn må flygte ud af landet med sin fader. Dette kan kun lade sig gøre ved et lykketræf, da det viser sig, at den spanske ambassade udsteder visum til jøder af sefardisk afstamning.¹² Fra deres eksil i Marokko kan Isac Salama til sin store fortrydelse se, hvordan faderen, der er pint af skyldfølelse over at have efterladt sin kone og resterende børn til nazisternes skæbne, langsomt trækker sig tilbage og lever et liv som ortodoks jøde.

Men *Sefarad* er ikke “blot” begrænset til at omhandle ofrene for nazisternes grusomheder under 2. verdenskrig. Som allerede nævnt hentyder titlen på romanen til de mange jøder, der blev forvist fra deres hjemland efter et dekret underskrevet af det katolske kongepar i 1492, mens der også bliver draget paralleller til nutidens europæiske asylpolitik, der resulterer i, at flygtninge fra Afrika skyller op som lig på de sydspanske kyster:

“Når det er nymåne, myldrer det med små hurtigbåde der smugler cigaretter og hash, både fulde af ulovlige indvandrere fra den anden side, fra den mørkere skygeline som er Afrikas kyst [...] Nogle af dem leverer havet tilbage, opsvulmede og blåfrosne og halvfortæret af fiskene” (*Sefarad* 203).

Det er derfor ingen tilfældighed, at parateksten til *Sefarad* er et uddrag fra Kafkas *Processen*.¹³ Citatet lader forstå, at Kafka fungerer som det centrale referencepunkt i romanens forskellige historier. Kafka “selv” optræder også i flere af kapitlerne i form af fortællerens forestilling om Kafkas liv og levned,

11 Se fodnote 8 og 10.

12 Det er vigtigt at pointere, at den humanitære hjælp under nazisternes indtog i Europa beroede mere på enkeltpersoners moralske kompas end på Spaniens egentlige engagement til trods for diktaturets senere mytendanelse om det modsatte. Se fodnote 15.

13 “– Ja, sagde retsbetjenten, – de er anklagede, alle som De ser her, er anklagede. – Virkelig? sagde K. – Så er det jo mine kolleger” (*Sefarad*).

mens der konstant skabes eksplicitte analogier til en anden af Kafkas ikoniske tekster – “Forvandlingen” – i nærmest parafrasiske passager:

“Du kan vågne en morgen på et ubehageligt tidligt tidspunkt for at gå på arbejde og opdage, med mindre undren end skam, at du er blevet til et kæmpestort insekt, du kan træde ind i den café du kommer i hver dag, og tro at intet har ændret sig, hverken i dig eller verden omkring dig, og så læse i avisen at du ikke længere er den du troede du var, og at du ikke er i sikkerhed for forfølgelse og vanære” (*Sefarad* 309).

Der hersker derfor ingen tvivl om, at Kafkas historier fungerer som en universel allegori for udgrænsningen af et individ fra fællesskabet. Samme tilgang har Hans Lauge Hansen i sit arbejde med *Sefarad*. Han ser samme problematik i romanens struktur, der qua sammenstillingen af de forskellige historier bryder med romanens traditionelle genreforventning (Hansen II 238). For at løse dette problem, benytter Lauge Hansen sig af Bakhtins ‘kronotopbegreb’ til at forklare romanens opbygning:

“[...] Selv om *Sefarad* er sammensat af sytten forskellige historier med et varieret og meget stort persongalleri, så er alle fortællingerne komponeret over en ensartet kronotopisk struktur: eksilet. Alle fortællingerne handler om udgrænsningen af individet fra det etablerede fællesskab, hvilket vil sige at de bygger på en rumlig struktur med en grænse mellem ‘inde’ og ‘ude’ og en temporal struktur, der betoner forvandlingen eller stigmatiseringen af individet med et ‘før’ og et ‘efter’” (*ibid.*).

Med analysen definerer Hansen efter min mening en radikaliserings af en struktur, der ikke er fremmed i forfatterskabet. Flere forskere har i arbejdet med Antonio Muñoz Molinas forfatterskab beskrevet karaktererne i tidligere romaner som marginaliserede personer, der ofte lever en grænsetilværelse (Morales Cuesta; Rich; Jordan). Radikaliseringen kunne imidlertid også være et konkret eksempel på udviklingen i forfatterskabet, hvori det æstetisk dominerende formspil (som f.eks. i *Beatus ille* og *Mørkets Herre*) træder i baggrunden til fordel for en mere etisk engageret litteratur.

Om end Hansens analyse af *Sefarad* er gennemarbejdet, hjælper den os i nærværende sammenhæng ikke til at forstå, hvordan de forskellige erindringsdiskurser i romanen sikrer selve fremdriften i historierne. Det er nemlig værd at bemærke, at de forskellige erindringer i *Sefarad* er indbyrdes forbundet og således kan siges at dialogere med hinanden. Vi kan med andre ord forstå erindringsprocesserne i romanen som en repræsentation af Michael Rothbergs tidligere nævnte begreb ‘multidirektional erindring’. Som nævnt kan sammenstillingen af forskellige erindringsscenerier i sig selv italesætte, at erindringen nødvendigvis må opfattes som multidirektional:

“I stedet for at forstå kollektiv erindring som en *kompetitiv* erindring – dvs. som en art nulsumsspil – vil jeg foreslå, at vi i stedet opfatter den som værende *multidirektional*, som noget, der løbende er til forhandling (Rothberg 3, min oversættelse).

Men denne forankring i den multidirektionelle erindring er indtil videre stadig kun til stede på et overordnet tematisk plan. Nærlæser man *Sefarad*, vil man imidlertid kunne se, hvordan romanen helt ned på konkrete sætningsniveauer formår at vise de multidirektionelle aspekter af erindringen. Et udmærket eksempel herpå ses i kapitel 2, hvor fortælleren i en form for 'stream of consciousness' gennemløber en strøm af forskellige personlige erindringer blandet med forestillinger om tiden omkring 2. verdenskrig:

“På min første rejse til Madrid, hvor jeg sad og døsede mod det hårde, blå plasticryglæn, hørte jeg min bedstefar Manuel og en passager sidde i mørket og fortælle hinanden om vintertogrejser under den spanske borgerkrig [...] Som jeg sad der og så disse ansigter og lyttede til disse ord, der opløste sig i søvnen, var det som om jeg ikke sad i det tog vi rejste i nu, men i et af de tog, de talte om, tog med besejrede soldater eller deporterede der rejste i én uendelighed uden at nå deres bestemmelsessted, og som stod stille hele nætter ad gangen ved perroner uden belysning. Primo Levi sagde lidt før sin død at han stadig var skrækslagen for de lukkede godsvogne han sommetider så på vigesporene ved banegårdene [...] Ligeså tydeligt som jeg husker min første togrejse, husker jeg første gang jeg nåede til en banegård ved en grænse: [...] skumle civilgardister og siden fjendske og grove gendarmere der granskede passene på banegården i Cèrbère. Cèrbère, Cerberus: sommetider ligner banegårde ved nattetide indgangen til Hades' rige, og deres navne indeholder allerede en ond ansats: Cèrbère, hvor de franske gendarmere i vinteren 1939 ydmygede Den Spanske Republiks soldater [...] Port Bou, hvor Walter Benjamin tog livet af sig i 1940; Gmünd, grænsebanegårde mellem Tjekkoslaviet og Østrig, hvor Franz Kafka og Milena Jesenká mødtes engang [...] Hvordan var det mon at ankomme til en tysk eller polsk banegård i en kreaturvogn [...] I februar 1944 kørte Primo Levi i tog i fem dage til Auschwitz [...] Det tog Margarete Buber-Neumann tre uger at komme fra Moskva til lejren i Sibirien hvor hun skulle afsone en straf på ti år... [etc.]” (*Sefarad* 31-34).

Den citerede passage viser ikke blot, hvordan de forskellige erindringsscener tilsyneladende er relaterede. Den kan samtidig læses som en litterær gestalt af erindringens multidirektionelle dimension. Fortællerens erindring om en samtale mellem bedstefaderen og en rejsekammerat (der deltog i Den Blå Division på østfronten) aktiverer fortællerens forestilling om de deporterede fangers "togrejse", der igen giver associationer til historien om Primo Levi osv.

I kapitel 15 – "Du er" – bliver denne form for sammenstilling gjort ekstrem. Gennem hele kapitlet henvender fortælleren sig til et "du", der bliver pålagt at indleve sig i en række forskellige forestillede scenarier, der spænder fra barnets første skoledag, over jøderne i de spanske middelalderbyer til Jean Améry og Margarete Buber-Neumann i minutterne op til deres ankomst til koncentrationslejrene (*Sefarad* 300-313). Fælles for alle de forestillede scenarier er følelsen af, hvordan selv de mindste ubetydeligheder fra den ene dag til den anden kan ændre livets gang,

hvordan grænsen mellem fællesskab og eksklusion synes at være ufattelig subtil, og hvordan selve identitetsbegrebet er en skrøbelig størrelse:

“Du er ikke kun én person, og du har ikke kun én historie, og hverken dit ansigt eller dit arbejde eller de øvrige forhold i dit forgange og nutidige liv forbliver uforandret” (*ibid.*)

Som de to citerede passager viser, er det den gennemgående erindring af Holocaust, der fungerer som katalysator for andre erindringer (Huyssen; Levy & Snzaid; Rothberg); men samtidig viser de også, hvordan erindringer, der ved første øjekast måske ikke er relaterede, unægteligt indtræder i et dialogisk forhold til hinanden.¹⁴

Ved at inddrage erindringen om Holocaust og samtidig sammenstille den med andre traumatiske erindringsscenarier sker der automatisk en semantisk udvidelse. Fra at betegne en unik historisk hændelse bliver Holocaust i stedet symbol på kampen for globale menneskerettigheder. Der er altså tale om en erindringsdiskurs, der bliver konstitueret på tværs af historiske, politiske og nationale skel. Med tanke på at det spanske samfund stadig oplever store problemer med at behandle sin egen fortid, skulle man tro, at en kosmopolitisk tilgang til erindringsspørgsmålet kunne bane vejen for en fremtidig og gensidig forståelse. Men fordi den spanske erindringsdebat er stærkt politiseret, har det været svært for de nationale diskurser at indoptage udefrakommende impulser. Især har de politiske diskurser vist sig at kunne udnytte erindringen om Holocaust og bruge den som et politisk våben i debatten.

Arven fra Sefarad: (Mis)brugen af en kosmopolitisk erindringsdiskurs

Det er efterhånden blevet en gængs opfattelse, at Spanien grundet borgerkrigens udfald isolerede sig fra resten af det europæiske kontinent. Retrospektivt kan man konstatere, at Franco havde et omskifteligt forhold til de forskellige stormagter i Europa for derved at kunne opretholde Spaniens forhold til den “rigtige” side. Francos gode forhold til Hitler og Mussolini manifesterede sig allerede i 1937, da ‘Luftwaffe’ og ‘Aviazione Legionaria’ bombede den baskiske by Guernica, mens diktaturet omvendt i kølvandet på 2. verdenskrigs afslutning havde travlt med at distancere sig fra den tabende part.¹⁵

På trods af, at det ikke umiddelbart er givet, at Spanien skulle være en del af et europæisk erindringsfællesskab omkring Holocaust, kan man, som *Sefarad* bl.a. også gør opmærksom på, som minimum udpege tre områder, der er indbyrdes

¹⁴ Se også Rothberg (6).

¹⁵ Et yderligere eksempel på Francos proteusagtige tilværelse kan ses i den radikale ændring af diskursen over for jøderne: Hvor tiden op til 2. verdenskrig var domineret af stærke antisemitiske holdninger og udfald, konstruerede regimet fra 1949 adskillige idealiserede myter om, hvordan Spanien spillede en betingelsesløs rolle i redningen af tusindvis af forfulgte jøder fra Holocaust (Baer; Preston).

relaterede. Som Alejandro Baer påpeger, førte det ideologiske slægtsskab mellem Hitler og Franco til, at tusinder af spanske soldater i Den Blå Division kæmpede side om side med de tyske soldater på østfronten. Samtidig er det værd at nævne de mange republikanske soldater under borgerkrigen, der flygtede over grænsen til Frankrig for blot at blive videresendt af Vichy-regeringen til koncentrationslejren i Mauthausen. Slutteligt er forfølgelsen og uddrivelsen af jøderne fra den iberiske halvø i 1492, der på mange måder kan ses som en forløber for nazisternes forbrydelser, et spor, som Spanien unægteligt må forholde sig til (Baer 96-97).

I den forbindelse er det værd at hæfte sig ved, at mange af erindringsdiskurserne i Spanien efter 2000 relaterer sig til erindringen om Holocaust. Spaniens gradvise integration i Europa op igennem 80'erne og 90'erne har utvivlsomt spillet en væsentlig rolle i udbredelsen af kendskabet til Holocaust. Navnlig populærkulturelle manifestationer som f.eks. *Schindlers liste*, der udkom i Spanien i 1994, og *Livet er smukt* (1998) kan antages at have vakt interessen hos offentligheden (*ibid.* 99). I dag er der adskillige diskurser – skønlitterære, videnskabelige, politiske – der alle tager udgangspunkt i Holocaust som den centrale reference.¹⁶ På officielt plan har opmærksomheden ført til, at Spanien på lige fod med mange andre europæiske lande markerer Holocaust d. 27. januar (datoen for befrielsen af Mauthausen).¹⁷ Man kan altså med rette tale om et gennembrud af en global erindringsdiskurs i Spanien. Spørgsmålet, der imidlertid melder sig, er, hvordan en så stærk fokusering på en begivenhed, der ved første øjekast ikke kan opfattes som en del af en national erindring, harmonerer i et land, der stadig oplever store konflikter i forhold til sin egen fortid. Er der en risiko for, at erindringen om Holocaust overskygger erindringen om Borgerkrigen og endvidere, hvad sker der, når en dekontekstualiseret erindringsdiskurs som Holocausterindringen bliver politiseret?

Daniel Levy og Natan Sznajder har foreslået termen “*cosmopolitan memory*” til at forklare, hvordan en fælles europæisk erindring om Holocaust har skabt fundamentet for en type erindring, der transcenderer etniske og nationale grænser:

“Ved tærsklen til det nye årtusinde har erindringer om holocaust skabt grobund for dannelsen af transnationale erindringskulturer, der samtidig har vist sig at indeholde et potentiale til at kunne danne et kulturelt grundlag for universelle menneskerettighedskampe” (Levy & Sznajder 88, min oversættelse).

De to forfattere lægger sig altså på linje med flere, heriblandt Michael Rothberg og Andreas Huyssen, der også nævner Holocaust som central reference i en global erindringskontekst. Den tyske hispanist Ulrich Winter mener ligeledes at kunne se gennembruddet af en kosmopolitisk erindringsdiskurs i Spanien fra 2000, der har

16 Udover Sefarad kan nævnes Andrés Pérez Domínguez: *El violinista de Mauthausen* (2009), Antonio G. Iturbe: *La biblioteca de Auschwitz* (2012) samt den engelske historiker Paul Prestons *The Spanish Holocaust* (2011).

17 http://www.academia.edu/1436990/Study_on_how_the_memory_of_crimes_committed_by_totalitarian_regimes_in_Europe_is_dealt_with_in_the_Member_States, besøgt 28/1-2014.

ført til en genfortolkning af den Spanske Borgerkrig. Ifølge Winter er den kosmopolitiske erindring kendetegnet ved at være en “dekontekstualiseret fremstilling af den spanske borgerkrig, i kraft af dens løsrivelse fra de historiske, ideologiske og politiske kontekster” (Winther 14, min oversættelse).¹⁸ Den kosmopolitiske erindring søger med andre ord efter den besværlige balance mellem det partikulære og det universelle, dvs. at gøre en unik historisk hændelse som Holocaust til et universelt symbol på kampen for de undertrykte og de forfulgte – på kampen for globale menneskerettigheder.

Hvor optimistisk og velmenende en sådan tilgang end er, har den samtidig en række indbyggede risici, der i de forkerte hænder kan udvikle sig til et sprængfarligt materiale. I Spanien er det politiske landskab stadig den dag i dag kraftigt polariseret. Et klart skel mellem venstre- og højrefløjen, repræsenteret ved PSOE og det regerende konservative Partido Popular, har på mange punkter blot reproduceret diskurser og konflikter, der har præget landet gennem et århundrede. Brugen af Holocaust som symbol på forbrydelser begået af totalitære regimer kan derfor opfattes som vand på venstrefløjens mølle, da analogien mellem Hitler og Franco hurtigt bliver etableret. På samme tid har det også været muligt for højrefløjen, herunder historikere og revisionister som Pío Moa, at anfægte internationale fortolkninger af Borgerkrigen og samtidig sammenstille venstrefløjens forfølgelse af gejstlige under Borgerkrigen med Holocaust (Baer 110; Hansen 91). Det kunne derfor tyde på, at det politiske landskab i Spanien ikke er klar til at indoptage en kosmopolitisk diskurs.

Tilfældet i Spanien er paradigmatisk i forhold til diskussionen om det kosmopolitiske erindringsbegreb og dets immanente udfordringer: For at fungere må den nye globale diskurs nødvendigvis harmornere med gamle nationale (Levy & Sznajder 89). I Spanien har dette vist sig yderst vanskeligt, da de politiske diskurser gentagne gange blot forstærker en opdeling af “os” og “dem”. Således nærmer vi os et næsten uoverkommeligt dilemma i forhold til at opnå forsoning mellem to stridende parter, der giver mindelser om Paul Ricoeurs overvejelser omkring, hvorvidt det er muligt at tilgive en person, der ikke vil indrømme sin forbrydelse (Ricoeur 478).

I samme ombæring er det vigtigt at pointere, at den kosmopolitiske tilgang også kan blive gjort til genstand for kritik. En anden, kritisk, tilgang til post-politiske visioner kan bl.a. ses hos Chantal Mouffe, der mener, at man forsømmer at italesætte egentlige politiske problemer i forbindelse med aktuelle globaliseringsprocesser ved at reducere politiske konflikter til etiske spørgsmål, som det er tilfældet med den kosmopolitiske tænkning. Dette vil i sidste ende, i Mouffes optik, være det ultimative knæfald for neoliberalismens individualistiske ideologi og således det, der fører til højrepopulismens fremmarch (Mouffe 5, 90ff). Mouffes kritik er interessant, da den ikke blot komplicerer det kosmopolitiske erindringsbegreb,

18 Raquel Macciuci argumenterer også for, at det spanske “erindringsboom” fra 2000 synes at være en lokal effekt af en global erindringsdiskurs om Holocaust (Macciuci 44).

men i yderste konsekvens kan udfordre generelle opfattelser af sammenhængen mellem erindringens etiske dimensioner og politiske implikationer.

Konklusion: Den litterære diskurs' forrang

Hvor de politiske diskurser i et erindringskulturelt perspektiv synes at være kørt fast i en polariseret konfrontation, kan man omvendt se flere eksempler på litteraturens funktion som et middel til forsoning. Det, der adskiller den litterære diskurs fra andre, må findes i muligheden for, at læseren i selve læseprocessen empatisk kan læse sig ind i "den anden". Som Martha Nussbaum siger, har litteraturen en helt speciel evne til at udvikle empati og forståelse hos læseren for fremmede livsverdner (Nussbaum 88).

Samtidig, som det er blevet vist, formår den litterære diskurs at sammenstille forskellige og divergerende erindringer og derved skabe, hvad Astrid Erll kalder "mnemonic multiperspectivity". I en globaliseret verden er det netop indenfor rammerne af multiperspektivitet og multidirektionalitet, vi må forstå kulturel erindring. Den opstår i et diskursivt krydsfelt mellem forskellige stemmer, der forhandler om fortiden.

Sefarad har i den sammenhæng vist sig at være eksemplarisk. Romanen fremstiller en række forskellige stemmer – fiktive og ikke-fiktive – der hver især er repræsentant for en bestemt ideologi. Romanen mimer kort sagt måden, vi opfatter kulturel erindring på. *Sefarad* skriver sig ind i rækken af utallige erindringsromaner, der er udkommet i Spanien, men det, der gør romanen anderledes og nyskabende, er, at den formår at overskride traditionelle nationale grænser. Det er slående, hvor meget romanen bidrager til erindringen om Den Spanske Borgerkrig, med tanke på hvor lidt krigen egentlig optræder i romanen. Grunden hertil skal findes i, at *Sefarad* med rette kan kaldes for et eksempel på en kosmopolitisk erindringsdiskurs, der med udgangspunkt i Holocaust som central reference formår at løsrive erindringen fra etablerede politiske agendaer for i stedet at fokusere på de individuelle ofres lidelse og skæbne. Hvor andre romaner i Spanien ofte har fokuseret på Den Spanske Borgerkrig og efterkrigstiden, forsøger *Sefarad* i stedet at indskrive Spanien i en fælles europæisk erindringskontekst.

Som det ses, er dette en besværlig balancegang. De politiske diskurser i Spanien har optaget erindringen om Holocaust og bruger den i mange tilfælde som politisk skyts, der blot reproducerer gamle konflikter og graver større grøfter mellem "os" og "dem". Antonio Muñoz Molina har med *Sefarad* skabt en roman, der rammer et ømt punkt. Ved at sammenstille jødernes uddrivelse fra Spanien i 1492 med europæiske totalitære regimers erindringsscenarier og politisk samtid skaber romanen en række dialogiserende diskurser, der husker Spanien og Europa på en fælles fortid, en fælles historie og et fælles ansvar. Med *Sefarad* understreger Muñoz Molina, at erindringen er et nødvendigt redskab i forståelsen af, *hvad* der ligger til grund for tidligere forfærdelige hændelser, og et redskab, vi i nutiden må bruge for at undgå en såkaldt "*repetition of events*" (Todorov 447).

LITTERATURLISTE

- Alonso, Gregorio og Muro, Diego. "Introduction". *The Politics and Memory of Democratic Transition: The Spanish Model*. Red. Gregorio Alonso & Diego Muro. New York: Routledge, 2011. 1-14.
- Amago, Samuel og Jerez-Farrán, Carlos. "Introduction". *Unearthing Franco's Legacy: Mass graves and the recovery of historical memory in Spain*. Red. Samuel Amago og Carlos Jerez-Farrán. Indiana: University of Notre Dame Press, 2010. 1-27.
- Bachtin, M.M. *Dostojevskijs poetik*. Gråbo: Anthropos, 1991.
- Bachtin, M.M. "Teksten som problem i lingvistik, filologi og andre humanistiske videnskaber: Forsøg på filosofisk analyse" (oversættelse Nina Møller Andersen & Svetlana Klimenko). *K&K* 79 (1995): 43-69.
- Bachtin, M.M. *Ordet i romanen*. København: Gyldendal, 2003.
- Baer, Alejandro. "The voids of Sepharad: The Memory of the Holocaust in Spain". *Journal of Spanish Cultural Studies* 12:1 (2011): 95-120.
- Benson, Ken. "Nostalgia narcicista vs. deseo subversivo: síntomas opuestos en la narrativa española reciente". *Síntomas en la prosa hispana contemporánea 1990-2001*. Red. Claudio Cifuentes Aldunate. Odense: University Press of Southern Denmark, 2004. 27-56.
- Bernecker, Walter L. "El debate sobre las memorias históricas en la vida política española". *Escribir después de la dictadura. La producción literaria y cultural en las posdictaduras de Europa e Hispanoamérica*. Red. J. Reinstädler. Madrid/Frankfurt am Main: Iberoamericana/Vervuert, 2011. 63-92.
- Bundgård, Ana. "Registros de la imaginación utópica en la ficción memorialista española actual: El lápiz del carpintero, Soldados de Salamina y Anatomía de un instante". *La memoria novelada: Hibridación de géneros y metaficción en la novela española sobre la guerra civil y el franquismo (2000-2010)*. Red. Hans Lauge Hansen & Juan Carlos Cruz Suárez. Bern: Peter Lang, 2012. 107-123.
- Erl, Astrid. "An introduction". *Cultural memory studies: an international and interdisciplinary handbook*. Red. Astrid Erl, Ansgar Nünning & Sara B. Young. Berlin: Walter de Gruyter, 2008. 1-18.
- Erl, Astrid. *Memory in culture*. Hampshire: Palgrave/Macmillan, 2011.
- Hansen, Hans Lauge. "Auto-Reflection on the Processes of Cultural Re-Memoration in the Contemporary Spanish Memory Novel". *War*. Red. Nathan R. White. New York: Nova Science Publishers, 2013. 87-122.
- Hansen, Hans Lauge. *Litterær erfaring og dialogisme*. København: Museum Tusulanum, 2006.
- Hansen, Hans Lauge. "Multiperspectivism in the Novel of the Spanish Civil War". *Orbis Litterarum* 66 (2011): 148-166.
- Humblebæk, Carsten. "The 'Pacto de Olvido'". *The Politics and Memory of Democratic Transition: The Spanish Model*. Red. Gregorio Alonso & Diego Muro. New York: Routledge, 2011. 183-198.
- Huyssen, Andreas. *Present Pasts: Urban Palimpsests and the Politics of Memory*. Stanford: Stanford University Press, 2003.
- Iturbe, Antonio G. *La bibliotecaria de Auschwitz*. Barcelona: Editorial Planeta, 2012.
- Jordan, Mery Erdal. "Los exilios de El jinete polaco". *Actas del XIII Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas, Madrid 6-11 de julio de 1998* 2 (2000): 560-568.
- Julía, Santos. "Echar al olvido: memoria y amnistía en la transición a la democracia en España". *El otro, El mismo: Biografía y Autobiografía en Europa (Siglos XVII-XX)*. Red. Isabel Burdiel & J.C. Davis. Valencia: Universitat de València, 2005. 347-370.

- Labanyi, Jo. "Memory and Modernity in Democratic Spain: The Difficulty of Coming to Terms with the Spanish Civil War". *Poetics Today* 28:1 (2007): 89-116.
- Levy, Daniel & Sznajder, Natan. "Memory Unbound: The Holocaust and the Formation of Cosmopolitan Memory". *European Journal of Social Theory* 5:1 (2002): 87-106.
- Macciuci Raquel. "La memoria traumática en la novela del siglo XXI. Esbozo de un itinerario". *Entre la memoria propia y la ajena: Tendencias y debates en la narrativa española actual*. Red. Raquel Macciuci & María Teresa Pochat. La Plata: Ediciones del lado de acá, 2010: 17-49.
- Mey, Jacob L. *When voices clash*. Berlin/New York: De Gruyter, 2000.
- Montero, Luis García & Muñoz Molina, Antonio. *¿Por qué no es útil la literatura?* Madrid: Hiperión, 1993.
- Morales Cuesta, Manuel María. *La voz narrativa de Antonio Muñoz Molina*. Barcelona: Octaedro, 1996.
- Mouffe, Chantal. *On the political*. New York: Routledge, 2005.
- Muñoz Molina, Antonio. *Mørkets Herre* (oversættelse: Peer Sibast). Århus: Husets Forlag, 1992.
- Muñoz Molina, Antonio. *La realidad de la ficción*. Sevilla: Editorial Renacimiento, 1993.
- Muñoz Molina, Antonio. *Beatus ille* (oversættelse: Peer Sibast). Århus: Husets Forlag, 1996.
- Muñoz Molina, Antonio. *Den polske rytter* (oversættelse: Peer Sibast). Århus: Husets Forlag, 1996.
- Muñoz Molina, Antonio. *Sefarad* (oversættelse: Iben Hasselbalch). København: Gyldendal, 2003.
- Nussbaum, Martha. *Cultivating humanity: a classical defense of reform in liberal education*. Cambridge: Harvard University Press, 1998.
- Pérez Domínguez, Andrés. *El violinista de Mauthausen*. Sevilla: Algaida editores, 2009.
- Pittarello, Elide. "Escenas de la memoria en Antonio Muñoz Molina: de Ardor guerrero a Sefarad". *La memoria novelada: Hibridación de géneros y metafiction en la novela española sobre la guerra civil y el franquismo (2000-2010)*. Red. Hans Lauge Hansen & Juan Carlos Cruz Suárez. Bern: Peter Lang, 2012: 125-143.
- Preston, Paul. "The Theorists of Extermination: The Origins of Violence in the Spanish Civil War". *Unearthing Franco's Legacy: Mass graves and the recovery of historical memory in Spain*. Red. Samuel Amago & Carlos Jerez-Farrán. Indiana: University of Notre Dame Press, 2010: 42-67.
- Preston, Paul. *The Spanish Holocaust: inquisition and extermination in twentieth-century Spain*. London: HarperPress, 2011.
- Rich, Lawrence. *The Narrative of Antonio Muñoz Molina. Self-Conscious Realism and "El Desencanto"*. New York: Peter Lang, 1999.
- Ricoeur, Paul. *Memory, History, Forgetting*. Chicago: University of Chicago Press, 2004.
- Rothberg, Michael. *Multidirectional Memory: Remembering the Holocaust in the Age of Decolonization*. Stanford: Stanford University Press, 2009.
- Todorov, Tzvetan. "Memory as Remedy for Evil". *Journal of International Criminal Justice* 7 (2009): 447-462.
- Wertsch, James V. *Voices of Collective Remembering*. New York: Cambridge University Press, 2002.
- Winter, Ulrich. "Images of Time: Paradigms of Memory and the Collapse of the novel of Contemporary History in Spain (2000-2010)". *Memory and Its Discontents: Spanish Culture in the Early Twenty-First Century*, HIOL 11 (2012): 12-. 27. Maj 2013 < http://hispanicissues.umn.edu/assets/doc/01_WINTER_MAID.pdf>